

Slovesa (verba)

vyjadřují dynamický příznak substancí (děje a stavy)

Dělení sloves:

1. podle toho, co vyjadřují

- a) činnostní (*kreslit*)
- b) stavová (*spát*)

2. podle významu

- a) plnovýznamová (mají samostatný věcný význam, většina českých sloves)
- b) významově pomocná (způsobová /např. *chtít, muset*/ a fázová slovesa /*začít, začínat, přestat, přestávat*/)
- c) významově prázdná (pomocná /součást složených slovesných tvarů/ – *být, bývat*)

3. podle morfologického hlediska

- a) slovesa s formou jednoduchou (**tvary jednoduché** – syntetické)
- b) slovesa s formou složenou (**tvary složené** – analytické)

tvary ad a), b) se dělí:

- **určité** (vyjadřují kategorie osoby, času a způsobu)
- **neurčité** (nevyjadřují kategorie osoby, času a způsobu:
infinitiv (*volat, říct, péci*),
příčestí minulé (*volal, -la, -lo, ...*),
příčestí trpné (*volán, -a, -o, ...*, *rozbit, -a, -o, ...*),
přechodník přítomný (*volaje, volajíc, volajíce*),
přechodník minulý (*přivolav, přivolavši, přivolavše*).

Tvoření tvarů:

1. z kmene přítomného: *píš-e* (podle kmene přítomného dělíme slovesa do 5 tříd)
2. z kmene minulého: *psa-l* (podle kmene minulého dělíme slovesa do 6 tříd, viz *Příruční mluvnice češtiny*)
3. z kmene infinitivního: *psá-t*

Slovesa nepravidelná – mají zvláštní, nepravidelné tvary a ke třídám a vzorům se neřadí, tj. *být, chtít, jíst, vědět*.

Slovesné kategorie:

1. kategorie osoby

- vyjadřuje se souborem slovesných koncovek
- vyjadřuje o ději, zda se vztahuje na: mluvčího (1. os.), adresáta (2. os.), někoho, kdo se promluvy neúčastní (3. os.)
- posuny ve slovesné osobě (např. místo 1. os. j. č. se užije 3. os. j. č. *Nadřu se tady jako kůň*
→

Člověk se tady nadře jako kůň.

2. kategorie čísla

- je spjata s osobou, vyjadřuje se souborem slovesných koncovek
- vyjadřuje singularitu nebo pluralitu původců děje (v aktivu) nebo objektů děje (v pasivu)
- posuny ve slovesném čísle (např. vykání)

3. kategorie času

- časy objektivní (podle vztahu k okamžiku promluvy):
 1. **prézens** (probíhá v okamžiku promluvy) – tvar jednoduchý (*kreslím*)
 2. **futurum** (probíhá před okamžikem promluvy)
 - tvar složený (nedokonavá slovesa – *budu kreslit*),
 - tvar jednoduchý = tvar indik. prez. dok. slovesa (dokonavá slovesa – *nakreslit*)
 3. **préteritum** (probíhá po okamžiku promluvy) – tvar složený (*kreslil jsem*)
- kategorie času se určuje jen u indikativu (oznamovacího způsobu)

V češtině lze vyjádřit i časy poměrné, jde vždy o časy vzhledem k jiným (základním) časům, tj. o vzájemný časový poměr dějů. Děje se tak pomocí přechodníků, ale i prostředky lexikálními, syntaktickými atd.

- časy poměrné (relativní):
 1. **současnost** (*Dívaje se na televizi, četl si knihu. / Díval se na televizi a zároveň si četl knihu.*)
 2. **předčasnost** (*Dopsav to usnul. / Když jsem to dopsal, usnul jsem.*)
 3. **následnost** (*Těším se, že přijde.*)

4. kategorie vidu

- dokonavá a nedokonavá slovesa se liší vztahem k završenosti děje:
 1. **dokonavá** (perfektivní) – děj byl nebo bude dokončen (*napsat*)
 2. **nedokonavá** (imperfektivní) – k ukončenosti děje se nevyjadřují (*psát*), z hl. vidového jsou nepříznačková
- některá nedokonavá slovesa vyjadřují také násobenost (*volává*)

Slovesa párová

- řada českých sloves tvoří vidové dvojice = **slovesa párová** /liší se pouze videm, tvoří se pomocí předpon nebo přípon/, např. *píše – napíše, koupit – kupovat*.

Některá česká slovesa vidové dvojice netvoří:

1. slovesa jednovidá

a) imperfektiva tantum /pouze nedokonavá/, např. modální slovesa a některá stavová slovesa (např. *mušet, vědět; stát, spát*)

b) perfektiva tantum /pouze dokonavá/, např. *nadchnout, prospat*

2. **slovesa obouvidá** /fungují jako nedokonavá i dokonavá, ale v konkrétním textu mají jen jeden vid/, např. *absolvovat, věnovat, darovat, jmenovat*.

5. kategorie slovesného způsobu

Slovesným způsobem se vyjadřuje vztah děje ke skutečnosti, tzn. děj se hodnotí z hlediska reálnosti, nutnosti nebo možnosti.

Rozlišujeme tak:

1. **oznamovací způsob** (indikativ) vyjadřuje **děj reálný**, pouze ho konstatuje (*budu cvičit, cvičím, cvičila jsem*). Je to prostředek základní, neutrální.

2. **rozkazovací způsob** (imperativ) **vyjadřuje apel**. Může to být rozkaz (*Utíkej!*), zákaz (*Neber to!*), pokyn (*Zde odtrhněte.*), prosba (*Podej mi klíče.*).

Tvoří se jen pro 2. os. sg. a 1. a 2. ospl. (*utíkej, utíkejme, utíkejte*). Pro 3. osobu se dá užit jen tzv. opisný imperativ (*Ať nemluví.*).

Rozkaz se dá vyjádřit také infinitivem s příslušnou intonací (*Sedět a psát!*), tvary oznamovacího způsobu (*Mlčíš!*), citoslovcem (*Pst!*), jménem (*Ticho!*)

3. **podmiňovací způsob** (kondicionál) vyjadřuje **děj možný**:

a) **kondicionál přítomný** vyjadřuje **splnitelnou podmínku**, tedy možný děj v přítomnosti nebo budoucnosti (*Kdybys na mě počkala, šla bych do kina s tebou*).

b) **kondicionál minulý** vyjadřuje **podmínku v minulosti nesplněnou nebo nesplnitelnou** (*Kdybys mu to byla (bývala) řekla o den dřív, bylo by to (bývalo) dopadlo úplně jinak*).

6. kategorie slovesného rodu

Slovesný rod vyjadřuje vztah mezi původcem děje a podmětem věty.

V činném rodě je původce děje podmětem věty (*Knihu přeložil Pavel Novák*), v trpném rodě jím není, původce děje je z pozice podmětu odsunut (*Knihla byla přeložena Pavlem Novákem*).

Trpný rod:

1. **tvar opisného pasiva** (příčestí trpné + tvary pomocného slovesa *být*): *je přeložena, byla přeložena ..., je zajat, byl zajat, ...*

2. **tvar zvratného pasiva**: *Pokusy se provádějí každý měsíc*. Jeho užití je omezeno na 3. osobu.

Obě formy pasiva (opisnou a zvratnou) nelze vždy libovolně zaměňovat. Zvratná forma pasiva se užívá spíše u sloves nedokonavých. V běžném vyjadřování se dává přednost zvratnému pasivu.

Všechna slovesa v češtině však nemají schopnost vyjadřovat obojí rod, např. slovesa *mít, chtít, moci, muset, smět, stát, sedět, běžet, růst, bát se, smát se* mají jen rod činný.

Obojí rod mohou vyjadřovat slovesa **předmětová**, a to především **přechodná** (pojí se s předmětem ve 4. pádě): *Deště zničily stromy. – Stromy byly zničeny deštěm.*